

הרב מלך שפירא

בענין לימוד תורה בליל ניטל

רבות כבר נכתב אודות המנהג להימנע מלימוד תורה בליל ניטל, ובמאמר שלי שהופיע באחד מכ"ע הבאתי את מה שכתבו רבותינו עליו. בו השתדלתי גם לענות על השאלה מתי התחיל המנהג ומהי הסיבה המקורית שלו. הראיתי שהמנהג לא היה ידוע לפני שנת ש"ס. בכמה ספרים שנכתבו אז ע"י איזה משומדים על "סודות" היהודים לא הזכירו מנהג זה. תופעה זו מוכיחה, ללא ספק, שהם לא הכירו את המנהג, כי אם שמעו על המנהג היו קופצים עליו כמוצא שלל רב.

הופעת המנהג בספרים שלהם, ותאורם של שאר מנהגי היהודים בליל ניטל, מעניינים מאד. לפי איזה חוקרים מנהג זה יסודו בימי הביניים כשהיתה סכנה ללכת ברחוב בליל אידם, ומזה נהפך ל"מנהג". יש כאלו שאף מניחים שהחסידים לא יכלו לקבל את ההסבר הפשוט, ולכן 'המציאו' הסברים שונים, שרובם קשורים לגורלו של הנוצרי ומתארים איך לימוד תורה בלילה זה עוזר לו ואפילו גורם שיוכל לשבות מעונשו של גיהנום. אך במאמרי הנ"ל הראיתי הסיבה שאינם מופיעים בספרי קודש עד המאה ה"ט היא מפני הסכנה. אין ספק שהסברים אלו היו מעין "תורה שבעל פה" ורק במאה ה"ט אפשר היה להזכירם בלי פחד. כפי שהראיתי שם, יש למצוא את הסיבה המקורית למנהג הימנעות לימוד תורה בניטל (ועוד מנהגים בלילה זה) בתחום הרז, ולא בהסבר הפשוט שאיש לא היה יכול לצאת החוצה, ושבגלל זה חשב כל העולם שאין ללמוד תורה אפילו בבית. תמוה בעיני איך אנשים שבאמת יודעים מה זה תלמוד תורה, יכולים להעלות על הדעת שהלימוד נדחה בגלל חשש ללכת החוצה (ומה עם תפילה בציבור?). לפי הסבר זה רק טיפש ימשיך היום להבטל מלימוד תורה.

אף על פי שהשתדלו היהודים, מטעמים מובנים, שמנהג זה יהיה כמוס מן הגוים, הם לא תמיד הצליחו. הרבה פעמים היו חייבים להסביר לגוים מפני מה יהודים אינם לומדים בלילה זה. אין צריך לומר שלא יכלו לגלות את סודם, ולכן דחו אותם בקש. אפילו כשמדובר בגוים שהיו אוהבי ישראל, לא יכלו חכמינו ז"ל לגלות את הסוד. אפשר לראות את זה בתשובת הגאון רבי אלעזר פלקלס ז"ל לקרל פישר, מי שהיה הצנזור של ספרים יהודיים בפראג. רוב הצנזורים היו משומדים אבל פישר נולד גוי, ולא רק שאוהב ישראל היה אלא התייחס לגדולי פראג בהערצה וכבוד. הוא התכתב (בלשון הקודש!) עם רבנים כמו הגר"א פלקלס והגאון רבי בצלאל רנשבורג. מצאתי הרבה מכתבים אליו מגדולים אלו והם שמורים בתוך ארכיונו שנמצא היום בספריית האוניברסיטה בפראג. יש אפילו תשובה אליו בספרו של הגר"א פלקלס (שו"ת תשובה מאהבה, חלק א סימן כו). ובכל זאת, אף על פי שגדולי פראג התייחסו אליו בכבוד, הוא נשאר גוי, ולכן היו הרבה דברים שלא יכלו להגיד לו, ומנהגי ניטל בתוכם. במכתבו אליו הגר"א פלקלס שמר את הסוד לא רק בנוגע ללימוד תורה אלא גם כן לגבי אכילת שום בניטל, שמסתמא שמע עליה (אודות מנהג זה ראה במאמרי הנ"ל).

לגבי מכתבו של הגר"א פלקלס, אעיר עוד כי ידועה שיטת הים של שלמה, בבא קמא פרק ד סימן ט, שאסור לסלף את אמיתות התורה אפילו בפני גוים ומשום איבה. הגר"א משה פיינשטיין, בשיחה עם הגר"ר דוד כהן, העיר שההוכחה הברורה שלא קבלנו שיטת הים של שלמה היא בראש כל ספר, זאת אומרת, ההודעה שכל מה שכתוב אודות הגוים הכוונה לעובדי אלילים בהודו ובסין.² לכאורה תמוה כיצד לא הכיר הים של שלמה את ספרות היוכוחית, ששם נקל למצוא הרבה דברים שנאמרו רק מטעמים אפולוגטיים, כי ידעו שהיה מסוכן לגלות את האמת. כמובן שאפשר למצוא את זה גם ביחס למנהג שלא ללמוד בניטל. דוגמא אחת היא דברי הרב זלמן אויפהויזן, שבתשובה למשומד אחד כתב שיהודים אינם לומדים ומשחקים בקארטן כי לפעמים ניטל נופל בחנוכה. (ראה במאמרי הג"ל).

אין כאן המקום לדון בעמדתה של הנצרות בעיני רבותינו ז"ל, ורק אעיר על דבר חדש שמצאתי בספר מעשה נסים³ לרבינו נסים ממרסיי, פרשן ופילוסוף במחשבת ישראל שחי סביב לשנת 1300 למספרם. לפי רבינו נסים הנצרות אינה סתם עבודה זרה, אלא גרוע יותר, וז"ל: "כי הקדומים, ואם הם היו עושים הטלסמאות ועובדים אותן, היו יותר חכמים מאלה היום, לפי שהם מאמינים בשם נמנע מגונה ובטל וכזב, הנופל מאליו. והם העבירו הדרכים הראשונים והחזיקו ביותר מגונה, כאלו ברחו מן הרמץ אל האש". ביאר המהדיר את דבריו: "כלומר, הנוצרים מגונים יותר מעובדי האלילים כיוון שהם מאמינים באלוהות של בשר ודם - ישו - שהוא דבר בלתי אפשרי בעליל. עובדי האלילים האמינו שהכוכבים הם האלוקים, והיו עושים להם טליסמאות להורדת הכוחות".

פראג יום ד' כ"א תמוז (!) תקע"ב לפ"ק

שלום וכל טוב והצלחה תמידית להרב הגדול ר' אלעזר פלעקלש רבן של כל ישראל במדינת בעהמען! וכל אשר אהוב לאדון הרב יתברך מברכה העליונה בשבילו וממעיוני הישועה ישוב בריא לביתו!

הנה תמול נשאלתי מן איש נכבד על עצת אדון וו... מ...⁴ להודיע דעתי אם אמת שהיהודים כליל ארוכה הנקרא ניטל או ניתל וכבר קודם ליל ההיא (!) אינם עוסקים בתורה, כי אם מצחקים ומשחקים ואוכלים שום ברב, כדי שלא תהיה מנוחה לאותו רשע - אבל לא יצטרך להאריך.

שאלה: אם מנהיג (!) ההוא יוסד בדת ודין תורת משה או בדת ודין תורה שבעל פה או בתקוני הרבנים? ומי אותו רשע אשר נידון בגיהנום? ולמה נקרא ניטל? ואקצר מרוב טרדה ואקוה האדון הרב ימהר להשיב לי על דבר הזה, וייל איך וואהל מרקע וואהין דיא אבזיכט געהט: והנני מוכן לטובתו תמיד בכל עת

ק' פישר

יאמרו נא שלום רב לבנם האדון מאיר

2. ראה ספרו של הגר"ד כהן, העקוב למישור, ברוקלין תשנ"ג, עמ' לג-לד.

3. יצא לאור ע"י חיים קרויסל, ירושלים תש"ס עמ' 461.

4. הנקודות במקור.

גם נשאלתי מן האיש נכבד הנ"ל, אם אני אוהב היהודים או אם אנכי מליץ היהודים? אמרתי: כל מי שמדבר אמת ואוהב צדקה והולך בדרך ישרים יהי יהודי או נוצרי או יוני או ישמעלי הוא חשוב וראוי לאהבה, הלא נודע לכל אדם מה שאמר המלך החכם פרידריך השני? אמר: כל תושבי מדינותי יאמינו כרצונם וכחפצם וואן זיא נור עהרליכע לייטע זינד.

* * *

בעה"י יום השני כ"ו תמוז ירב"ה בשמחה"ל טיפליץ.

השמים יערפו שמחה והשחק' יזלו טובה וברכה לירידי וחביבי החכם השלם שמו נודע בעולם כבודו אומר כלם המעתיק הגדול האדון ק' פישר ושל' להגבירה ושל' לכל זרעו

אמריו המתוק' שמחוני שמחוני כי פה עיר טיפליץ בשנה זאת אין שמחה ואין גילה עיר קטנה ואנשים בה מעט זרים לא באו הנה והגשמים יורדים בזעף יום יום אין יוצא ואין בא וכל הענינים הנהוגים שנה שנה סגורים ומסוגרים ולולי תורת ה' עם לומדי' יום יום עממו עיני מחשכת עבי עצבות וענני התוגה.

ועל שאלת איש נכבד אה"ט [אדוני הטוב] אדוני יחי' אם נקח מועד לבאר המלות זרות השגורות בפי האספסוף אבל תכלה העת והן לא תכלנה ואצלי יסוד המוסד כל דבר שאינו מובא בתלמוד גדול [!] ובהרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא אשיב עליהם דבר וחצי דבר כי המון עם לא בינות מכל אום ואום ממציאים ומאמינים מה שלבם חפץ והנה לא נמצא בספרים הנזכרים שקראו ליל ארוכה בשם ניטל ואפשר שעם הארץ הי' מכני' ליל ארוכה בשם ניטל נאכט בעבור שהיא בתכלית ארוכה וכבדה על האדם וחשבו לומר בשווערליכע נאכט וברו מלבם ניטל נאכט ומלת ניטל מלשון נטל חול שאמר שלמה⁵ או שרצו לומר עמפפאנג נאכט כי לשון זו רגילה על מילדיתהן...⁶ איך הבי הייט איין קינד עמפפאנגן והעתיקו הבורים בלשון ניטל אשר בלשון המשנה והתלמוד פירושו נעמן עמפפאנגן וקראו ניטל נאכט והוא כמו עמפפאנג נאכט ודעת לגבון נקל.

ועל מה לי להרבות באומר ודברים בלשון ההדיוטות במלות אשר חידשו וברו מלבם רקים הנעדרים מכל חכמה ומדע. ומה שנשאל אדוני ידידי יחי' אם אמת שהיהודים אוכלים ושותים ומשחקים בליל זה אמת ויציב ונכון כמה יהודים סוחרים יושבים אגודות אגודות בסוד משחקי' ומרבים בסעודה ולא ליל זה בלבד כ"א בכל חגים ובכל יום הראשון בכל שנה אוכלים וחוגגים במחוגת רעים ואוהבים ומשחקי' אחרי שאינם עוסקי' במקח וממכר ומסחר ולא כל הסוחר' כ"א אנשים אוהבי תענוגים וסעודות מריעים אבל אנשים השלימים ויודעי תורה גם ביום חגים אינם אוכלים כ"א

5. עיין משלי כז, ג.

6. מלה אחת אינה ברורה.

לשובע נפשם וששים ושמים עם בני ביתם ואין לזרים אתם. ונפלאתי הפלא ופלא אדוני חכם איך עלה על לב נבון דעת כמוהו לחשוב על שום בן דעה ובינה שיאמין אם החי יאכל וימלא בטנו וישחק ויצחק לא תהי' לאתר מנחה בגיהנם מי פתי חסר לב יאמין לדבר בטל כזה, אף אם החי יתן אל לבו להרבות בתפלה ותחנונים ובכבי ודמעה ויצום צומות רבות על זולתו להיות נידון בגיהנם אין תפלתו נשמעת כי מי יאמר למלך הגדול עשה כך או עשה כך באופן שדבר זה בטל ומבוטל כעפרא דארעא, ומה שכתב שאינם עוסקי' בתורה כליל ארוכה מעיד אני עלי שמים וארץ אני ורבותי וחברי ותלמידי למדנו מעולם כליל זה כשאר לילות ומה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות אנחנו בני ישראל נצטוינו והגית בו יום ולילה. ומאכילת שום לא שמעתי ולא ראיתי מאבותי ומאבות אבותי.

ועל דברות הראשונות אני חוזר בכל אום ולשון בארץ ערב רב עלה אתם הנוהגים מנהגים הישרים כלבותם. זכור אני בהיותי בילדותי ישבתי לכסא שופט צדק במדינת מעהרין ראיתי נשים זקנות היו מקלפות שומין כמספר שנות בניהם ובנותיהם הקטני' והניחו בתשעה באב על מצבות בבית הקברות ומי יודע החלומות וההכלים שחלמו להם וזה הדבר אשר דברתי מי יוכל לבאר ולפרש מלות ומנהגי חסרי דעת לכן כלל גדול בתורה מה שלא נמצא בתלמוד ובהרי"ף והרמב"ם כג"ל אין לו יסוד ואין להשיב.

יום ה' העבר כחצות היום האירו פני חומות טיפליץ כי הנה באה האהובה הגבירה הנחמדה הקיסרת יר"ה והיא נושאת חן בעיני כל רואה ולא אוכל לתאר המחוגה, וכתבתי בנחיצה כי הגיעה שעת רחיצה.

נאם ידידו המוכן לעבדו וחפץ בכבודו

הק' אלעזר פלעקלס

ראב"ד בק"ק פראג

בני יחי' דו"ש ושל' לאשתו הנאהבה ושל' בניו יחיו, שכחת אומר אפשר שלשון ניט"ל מושאל מלשון אחרת ואינה לא עברית ולא ארמאית [!]

וישמעו רחוקים

ע"י מצות נ"ח מאיר כבוד השם יתברך ונתעלה כבודו בעולם ומעוררין הרחוקים לשוב להש"י וזוכין ליראה ולשלום בית ולתפלה ונתבטל המחלוקת בכל העולמות.

(לקוטי מוהר"ן)